

א. מבנה הסיפור ומשמעותו

1. סיפור אחד או שני סיפורים?

האם פרק ה', על כל עשרים ושבעת פסוקיו, מהווה סיפור אחד, או שמא מצויים בפרק זה שני סיפורים, והשני רק תלוי בעלילתו של הראשון? השאלה נוגעת כמובן לפסוקים כ-כז שבסוף פרקנו: האם הסיפור על חטאו של גיחזי ועל עונשו (המופיע בפסוקים אלו) הוא חלק בלתי נפרד מן הסיפור על ריפוי נעמן מצרעתו? מבחינה טכנית פסוקים כ-כז ודאי מהווים המשך לקודמיהם, ולא ניתן לקראם בלא לדעת את הסיפור על ריפוי נעמן שקדם להם.¹ גם אופיים של הנסים שמחולל אלישע רומז לכך שמדובר ביחידה אחת. בפרקנו מחולל אלישע שני נסים הפוכים זה לזה: הוא מרפא אדם מצרעתו, וגורם לאדם בריא להפוך למצורע.² ולא זו בלבד, אלא שאותה צרעת שהביא אלישע על גיחזי היא צרעת נעמן שהוסרה ממנו. קשרים אלו מלמדים על היותם של שתי קבוצות פסוקים אלו סיפור שלם אחד, ואת טעמה של האחדות הזו בין שני חלקי הסיפור יש לחשוף במהלך הקריאה הצמודה של הסיפור כולו. אולם נושאים של פסוקים כ-כז, נראה שהוא שונה בעליל מנושאים של פסוקים א-ט. נושא חלקו הראשון והעיקרי של הסיפור - תיאור נס ריפוי נעמן - הוא השינוי הגדול שנתחולל באישיותו של נעמן בעקבות נס היטהרותו. לעומת זאת, נושא החלק השני של סיפורנו (פסוקים כ-כז), הוא המתח הרוחני והמעשי בין איש האלוהים הקדוש לבין משרתו - האישיות הקטנה בעלת הנטיות השליליות. נושא זה נידון ברמז או במפורש בכמה מסיפורי אלישע, כעניין צדדי או כעניין מרכזי, וכבר עסקנו בו בהרחבה בסדרת העיונים הקודמת.³

בחירת הנושאים השונים של שני חלקי הסיפור הכלולים בפרקנו מעלה על הדעת אפוא, כי תיאור מעשה גיחזי ועונשו מתקשר לתיאור נס ריפוי נעמן רק מבחינת ניצול

1. לא זו בלבד שהקורא חייב לדעת מי הוא "נַעְמָן הָאַרְמִי הַזֶּה" (פסוק כ), ומה פשר המתנות היקרות שהוא מוכן לתת לגיחזי, ושאלישע סירב לקחתן קודם לכן, אלא שאף עונשו של גיחזי - "וְצָרְעַת נַעְמָן תִּדְבַּק בְּךָ..." (פסוק כז) - לא יהא מובן ללא ידיעת הסיפור הקודם כולו.

2. נציין שאף בסיפור שבפרק ו', ח-כג מחולל אלישע נסים הפוכים זה לזה: בפסוק יז הוא מתפלל אל ה' על נערו: "ה', פֶּקַח נָא אֶת עֵינָיו וַיִּרְאֶה, וַיִּפְקַח ה' אֶת עֵינָיו הַנֶּעֵר וַיִּרְא..."; בפסוק יח הוא מתפלל אל ה' על חיל ארם: "הֲךָ נָא אֶת הַגּוֹי הַזֶּה בְּסַנְוָרִים, וַיִּפֹּס בְּסַנְוָרִים..."; ובהביאו אותם אל תוך העיר שומרון הוא מתפלל שוב אל ה' (פסוק כ): "ה', פֶּקַח אֶת עֵינָי אֵלֶּה וַיִּרְאוּ, וַיִּפְקַח ה' אֶת עֵינֵיהֶם וַיִּרְאוּ...".

3. ראה 'הנזיד והלחם' ב, שם אף שיערנו שהמשרת המערער על רבו בנס עשרים הלחם הוא גיחזי, וראה גם הערה 6 שם ובפסקה המסיימת את עיון ב כולו.

דמותו של נעמן וסירובו של אלישע לקבל ממנו מתנה כלשהי - כדי לטוות על בסיס זה נושא אחר ושונה. ואם כן, אולי לפנינו בכל זאת שני סיפורים.⁴

כדי לענות על שאלת אחדותו של הסיפור עלינו לקרוא את פרקנו כולו בתשומת לב מרובה, ולהגדיר היטב את נושאו ואת מגמתו של סיפור ריפוי נעמן מצרעתו. רק לאחר שנעשה זאת, נוכל לשוב ולדון בשאלה מהו הנושא של הפסקה האחרונה (כ-ז), וכיצד נושא זה משתלב בנושא הקודם. בעזרת התשובות לשאלות אלה נוכל לקבוע אם יש לפרקנו נושא אחד, וממילא יש להגדירו כסיפור אחד.

את הקריאה הצמודה הזאת של פרקנו ואת המסקנות שיעלו ממנה בנוגע לנושא הסיפור ומגמתו ובנוגע ליחס בין שני חלקיו, נעמיד במרכזם של העיונים הבאים. בעיון זה נצביע על דרך קצרה יותר - אף כי אינה מספקת - לענות על שאלתנו. דרך זו היא בחינת מבנהו של סיפורנו.

אמנם מבחינת סדרי הלימוד תיחומו של סיפור במקרא אמור להקדים את ניתוח מבנהו, והסיבות לכך ברורות: התיחום הוא המאפשר לחשוף את מבנה הסיפור. עם זאת, יש ומבנה הסיפור מתבלט מאליהו, כבר בקריאה שטחית שלו, ומבנה זה מעיד על התיחום הראוי של הסיפור. תיחום הסיפור והניתוח הספרותי שלו הן פעולות שיש ביניהן זיקת גומלין, וצבת בצבת עשויה.⁵

אמנם, אף כאשר מבנה הסיפור יכריע את תשובת שאלתנו, יהא עלינו לנקוט בדרך הקריאה הצמודה, כדי לנמק את התשובה שהסקנו ממבנה הסיפור.

2. מבנה סיפורנו והשלכתו על שאלתנו

כפי שהראינו פעמים רבות, הסיפור במקרא נחצה בדרך כלל לשתי מחציות שוות פחות או יותר, ולעתים מצוי ביניהן פסוק (או חלק פסוק, ולעתים אף יותר מפסוק אחד) המשמש כ'ציר המרכזי' של הסיפור.⁶ 'הציר המרכזי' הזה, בו נוצרת תפנית בעלילת הסיפור המצדיקה את חלוקתו לשתי מחציות, והוא עצמו ניצב ביניהן כחוליה בעלת חשיבות ייחודית בסיפור השלם: המחצית הראשונה כולה שואפת להגיע אל

4. ואכן, הסיפור הראשון נראה כמסתיים בפרידה בין שתי הדמויות הראשיות בו - נעמן ואלישע - כאמור בפסוק יט: "וַיֵּאמֶר לוֹ (- אלישע): לֵךְ לְשָׁלוֹם, וַיֵּלֶךְ מֵאֵתוֹ". 'פיזור דמויות' מהווה סיום אופייני לסיפורים רבים במקרא; אולם שתי מילים נוספו בסופו של פסוק זה - "וַיֵּלֶךְ מֵאֵתוֹ כְּבֵרֶת אֶרֶץ" - והן הופכות סיום זה לסיום תלוי: הן יוצרות ציפייה להמשך, מה יקרה בהגיע נעמן לקצה כברת הארץ שעבר? על כך באה לענות הפסקה הבאה (פסוקים כ-ז).

5. ראה מה שכתבנו בעיוננו לפרשת לך לך, סדרה שנייה, סעיף א: "הסיפור כיחידה בסיסית במקרא והצורך בקביעת גבולותיו".

6. דברים אלו הודגמו עשרות פעמים בעיוננו בפרשות השבוע בשתי הסדרות, בפרקי אליהו ואף בסדרות העיונים הקודמות שלעיל בספר זה, ואין צורך לציין מראי מקום (וראה עוד 'השונמית' או ובמקום המצוין בהערה 6 שם).

המתואר בציר המרכזי, והוא משמש לה כיעד וכמסקנה, ואילו המחצית השנייה נובעת כולה ממה שמתואר בציר המרכזי, והוא משמש לה כתשתית וכןקודת מוצא. הדברים מודגמים יפה בסיפורנו, אם אכן נניח שפרק ה' כולו הוא סיפור אחד: התפנית במהלך העלילה בסיפורנו היא ללא ספק זו המתוארת בפסוק יד:

וַיֵּד וַיִּטְבַּל בַּיַּרְדֵּן שְׁבַע פְּעָמִים כְּדַבֵּר אִישׁ הָאֱלֹהִים
וַיָּשָׁב בְּשָׂרוֹ כְּבָשָׂר נֶעַר קָטָן וַיִּטְהַר.

פסוק דרמטי זה מחלק את הסיפור השלם לשתי מחציות שוות: שלושה עשר פסוקים עד אליו, ושלושה עשר פסוקים אחריו.

נושאה של המחצית הראשונה - פסוקים א-ג - הוא חיפוש הפתרון לבעייתו של נעמן - להיותו מצורע. נעמן מתקרב אל הפתרון ומתרחק ממנו לסירוגין, עד הגיעו אל שעת האמת: האם יקבל את עצת אלישע, כפי שמפצירים בו עבדיו (פסוק ג), או שמא ידחה אותה בבוז ובגאווה כפי שעשה לפני כן (פסוקים יא-יב)?

'בציר המרכזי' - בפסוק יד - בוחר נעמן לבסוף לקבל את דברי אלישע ולקיימם בפועל, ובכך הוא שם קץ לדרכו הפתלתלה שהתמשכה לאורך כל המחצית הראשונה של הסיפור. בעשותו כן, נפתרת בעייתו באופן מיידי ודרמטי: "וַיָּשָׁב בְּשָׂרוֹ כְּבָשָׂר נֶעַר קָטָן, וַיִּטְהַר"⁷.

נושאה של המחצית השנייה - פסוקים טו-כז - הוא השינויים שנתחוללו (או שלא נתחוללו) בדמויות השונות של הסיפור, בעקבות נס ההיטהרות של נעמן. השינוי הדרמטי המתואר במחצית זו הוא כמובן זה שהתחולל באישיותו של נעמן: ביחסו לאלישע וביחסו למה שמייצג הנביא.

האם הפסקה האחרונה והגדולה במחצית זו (כ-כז), המתארת את חטאו של גיחזי ואת עונשו, משתלבת בנושא המחצית השנייה כפי שהגדרנו אותו? דמותו של גיחזי מהווה דמות ניגודית לזו של נעמן: הנס המופלא לא זעזע את נפשו ולא שינה את יחסו לסובב אותו: יחס של ניצול ותאוות ממון, תוך זלזול נסתר באישיותו של רבו, איש האלוהים, וחוסר אמון ביכולתו המופלאה.

השאלה שעדיין עומדת לפנינו היא, כיצד משתלבת הפסקה המסיימת את המחצית השנייה (כ-כז) בעלילת הסיפור השלם **שילוב אורגני**. הרי דמותו של גיחזי לא הופיעה

7. 'הציר המרכזי' של העלילה משמש עתה גם כציר המרכזי הגיאוגרפי: נעמן, בעת ששם את פניו חזרה אל ארצו, הגיע אל הירדן ממקומו של אלישע בהר אפרים, ולאחר שטבל בירדן חזר ופנה מן הירדן חזרה אל מקומו של אלישע.

מקומו המדויק של אלישע בהר אפרים אינו מוכרע. מדברי הנערה הקטנה בפסוק ג - "אֲחֵלִי אֲדַנִּי לְפָנַי הַנְּבִיא אֲשֶׁר בְּשֹׁמְרוֹן" - משמע שביתו של אלישע בעת התרחשותו של סיפורנו היה בעיר שומרון. אך אפשר שכוונת הנערה אינה לציין את מקום ביתו של הנביא, אלא את שייכותו לממלכת ישראל שבירתה שומרון. בפרקי אליהו 'סערה' ב, עמ' (495-497) עמדנו על כך שמקומו של אלישע הוא בגלגל, שהיא עיר בהר אפרים המצויה כשנים עשר ק"מ צפונית לבית אל היום (וחזרנו על כך בקיצור בסדרת 'הנזיד והלחם' עיון א הערה 4).

כלל עד לפסוק כ, ושאלת יחסו אל הנס שחולל אלישע לא הייתה מגופו של סיפורנו עד עתה. לכאורה, הייתה עלילת הסיפור שלמה גם בלעדיו!
 המחצית השנייה של סיפורנו עוסקת בשאלה אחת: האם נשמר ההישג שהושג הודות לנס ההיטהרות של נעמן? בפסקה הראשונה במחצית זו מהווה סירובו הנחרץ של אלישע לקבל את מתנות נעמן אמצעי לשימור הכרתו החדשה של נעמן בה' ובישראל עמו. מעשיו של גיחזי, שנטל במרמה את מתנותיו של נעמן, הפכו את הקערה על פיה. תהליכים הפוכים אלו יתוארו בהרחבה בעיונים ו-ז.

3. הקבלת המחציות של סיפורנו

כל אחת משתי מחציותיו של סיפורנו נחלקת, על פי מהלך העלילה, לשתי פסקאות:

מחצית ראשונה: פסקה א (א-ז): פנייתו של נעמן למלך ישראל וכישלונה
 פסקה ב (ח-יג): התערבות אלישע ופניית נעמן אליו

הציר המרכזי (יד): נעמן טובל בירדן ונטהר

מחצית שנייה: פסקה ג (טו-יט): המהפך שחל באישיותו של נעמן
 פסקה ד (כ-כז): מעשה גיחזי ועונשו

האם ניכרת הקבלה בין שתי מחציותיו של הסיפור?

גרעינו של הסיפור מצוי בשתי הפסקאות ב-ג המצויות במרכזו ונתונות משני צדיו של הציר המרכזי. שתי הפסקאות הללו אינן מכילות דמויות משניות משמעותיות,⁸ ורק דמויותיהם של נעמן ואלישע תופסות בהן את עיקר תשומת הלב. אך בעוד דמותו של

8. הדמויות הראשיות בסיפורנו הן אלישע ונעמן כמובן. נעמן מופיע כדמות פעילה בכל ארבע הפסקאות, ואילו אלישע פעיל בשלוש הפסקאות האחרונות, ואילו בראשונה הוא מופיע רק ברקע. לעומתם, כל דמות משנית מופיעה רק בפסקה אחת:

פסקה א: הנערה הקטנה מארץ ישראל, אשת נעמן, מלך ארם, מלך ישראל ומשרתיו
 פסקה ב: מלאכו של אלישע, עבדי נעמן
 פסקה ג: אין דמויות משניות
 פסקה ד: גיחזי, שני נערים

בין הדמויות המשניות בסיפורנו ניתן להבדיל בין אלו שיש בקיומן רק נחיצות טכנית למהלך הסיפור (ואותן ניתן לכנות 'דמויות שוליות' - ראה 'מילון מונחי הספרות של י' אבן), לבין אלו שלהכנסתן לסיפור ישנה משמעות עצמאית, דהיינו הן דמויות נושאות מסר, התורמות לעיצוב מגמתו של הסיפור (דווקא דמויות אלו אינן הכרחיות מבחינת חוט העלילה המרכזי של סיפורנו, ועל כן יש משמעות מיוחדת להכנסתן אליו). דמויות מן הסוג השני הן מלך ארם ומלך ישראל (שהתערבותם במהלך הסיפור רק מעכבת את זרימתו; הרי ניתן היה לעבור ישירות מפסוק ט לפסוק ט בלא לקפח את עיקרו של הסיפור) וגיחזי.

לפיכך אמרנו, כי בפסקאות ב ו-ג אין דמויות משניות משמעותיות: בפסקה ג אין כלל דמויות משניות, ואילו בפסקה ב מצויים מלאכו של אלישע ועבדי נעמן, שנחיצותם לקיומו של חוט העלילה ברור מאוד, אך כמעט אין להם חשיבות עצמית כדמויות נושאות מסר בסיפור.

אלישע אינה עוברת כל שינוי בין שתי הפסקאות, חל מהפך דרמטי ממש באישיותו של נעמן וביחסו אל הנביא ואל מה שהוא מייצג.

בהיקפו של הסיפור מצויות פסקאות א ו-ד. שתיהן מכילות דמויות משניות משמעותיות מאוד, התופסות מקום מרכזי בפסקאות אלו: מלכי ארם וישראל הן הדמויות המרכזיות הפועלות בפסקה א, ואילו גיחזי הוא הדמות המרכזית בפסקה ד.⁹ באופן פרדוכסלי כמעט ניתן לומר, שהדמויות הראשיות של הסיפור כולו - אלישע ונעמן - מצויות בצל בפסקאות אלו, והן מאירות בהן את דמויות המשנה. עיקרן של שתי פסקאות אלו בהשתיית התקדמות העלילה המרכזית ועיכובה. האם יש בין פסקה א לבין פסקה ד הקבלה גם מבחינת תוכן?

דומה שהתשובה חיובית: הדמויות העיקריות בשתי פסקאות אלו (שהן דמויות משניות בסיפור השלם) מתעלמות מאלישע בדרכים שונות: בפסקה א - מלך ארם אינו מזכירו כלל באיגרתו למלך ישראל, ואילו מלך ישראל אינו מעלה על דעתו לשלוח את נעמן לאלישע (אף שעל דעת מלך ארם עלה הדבר גם עלה). ובפסקה ד - גיחזי, משרתו של אלישע, לא זו בלבד שאינו לוקח בחשבון את סגולתו של אלישע רבו כנביא לראות בראיית הלב את מעשי משרתו הנעשים שלא בנוכחותו, אלא גם פועל ההפך מרבו ובניגוד גמור לכוונתו, כשהוא נוטל מנעמן את מתנותיו.

נמצא, שהיחס בין שתי הפסקאות המקיפות את סיפורנו אינו כיחס בין השתיים המצויות במרכז: אין ביניהן ניגוד, כפי שהדבר בפסקאות הפנימיות, אלא הקבלה שיש בה התפתחות הדרגתית מפסקה א לפסקה ד. התעלמותו של מלך ישראל מאלישע בפסקה א אין בה אותה מידת חומרה שיש בהתעלמותו של גיחזי מרבו. סיבות רבות יש לקביעה זו, ואחת מהן היא מה שאירע בין פסקה א לפסקה ד בציר המרכזי - ריפוי הנסי של נעמן. נס זה, שמלך ישראל לא צפה את אפשרותו, הוא עובדה קיימת וידועה לגיחזי. ולא רק עצם קיומו של הנס ידוע לגיחזי, אלא גם השפעתו החיובית על נעמן ידועה לו. לפיכך (וכן מסיבות נוספות), חמורים מעשיו של גיחזי לאין שיעור ממחדלו של מלך ישראל, והוא נענש עליהם בחומרה יתרה.

העיקרון המבני שעמדנו עליו עד עתה מבוסס על השוואת יחסן של כל הדמויות החשובות בסיפור לאלישע. וכך יראה תרשים מבנה זה של הסיפור:

התעלמות מאלישע	מלך ארם, מלך ישראל	פסקה א	
כעס, זלזול וחוסר אמון בדברי אלישע	נעמן	פסקה ב	
הציר המרכזי: ריפוי נעמן			
הערצה וכניעה בפני אלישע	נעמן	פסקה ג	
התעלמות מאלישע, ביקורת ומחלוקת	גיחזי	פסקה ד	

9. דמויות אלו הן דמויות משמעותיות דווקא מפני שניתן היה לוותר עליהן כליל בלא לפגוע בחוט העיקרי של העלילה, ראה דברינו בעניין זה בהערה הקודמת.

אולם קיימת גם זווית ראייה אחרת שממנה ניתן לבחון את המבנה של סיפורנו, והיא מבוססת על השוואת יחסן של כל הדמויות החשובות בסיפור אל נעמן. על פי זווית ראייה זו ישנו ניגוד בתוך כל מחצית, בין שתי הפסקאות שבה.

הניגוד בין פסקה א לפסקה ב שבמחצית הראשונה של הסיפור הוא הניגוד בין חוסר האונים המאפיין את שני המלכים בפסקה א **ביחס לפתרון בעייתו של נעמן** (ובייחוד אמורים הדברים ביחס למלך ישראל), לבין ידיעתו הבוטחת והשלווה של אלישע בפסקה ב כיצד יש לפתור את בעייתו של נעמן, ידיעה המתבררת בציר המרכזי של הסיפור כצודקת.

לאחר פתרון הבעיה העומדת במרכז עניינה של המחצית הראשונה, עוסקת המחצית השנייה אף היא ביחס הדמויות השונות אל נעמן, אך הפעם לאחר שנתרפא. ואף כאן ישנו ניגוד בין הפסקאות בשאלה זו.

פסקה ג ממשיכה לתאר את היחס הבוטח, השלו והמכובד של אלישע אל נעמן. יחס זה מתבטא בעיקר בסירובו של אלישע ליטול מנעמן שכר על ריפוי. לעומת זאת, פסקה ד מציגה את היחס ההפוך של גיחזי לנעמן שנתרפא: הלה רואה בריפוי סיבה לניצול "הַאֲרָמִי הַזֶּה" לשם סיפוק יצר חמדנותו.

וכך יראה מבנה סיפורנו מזווית ראייה זו:

חוסר אונים ביחס לפתרון בעייתו של נעמן	מלך ארם, מלך ישראל	פסקה א	היחס לנעמן המצורע
ביטחון שְׁלוֹ ביחס לדרך ריפוי של נעמן	אלישע	פסקה ב	
הציר המרכזי: ריפוי נעמן			
סירוב לקבל שכר מנעמן	אלישע	פסקה ג	היחס לנעמן שנתרפא
רדיפת מתנותיו של נעמן	גיחזי	פסקה ד	